

Бојан Јовић

Институт за књижевност и уметност
bojan.jovic@ikum.org.rs

„БОРАЦ, ПЕСНИК, И ГОСПОДАР РАЛА“ – О
ПЕСМАМА „СЕЈАЧИ“ МУТИНА БОЈИЋА И
„ЈУЧЕ И ДАНАС“ РАСТКА ПЕТРОВИЋА¹

Сажетак: У тексту се разматрају две песме у многоме особене за дело Милутина Бојића и Растка Петровића – Бојићева „Сејачи“ и Петровићева „Јуче и данас“. Написане под утисцима Великога рата, ове песме сведоче како о сличностима и разликама специфичних раздобља у оквирима индивидуалних поетика Бојића и Петровића тако и о тренутку књижевног развоја у коме су написане. Између њих постоји својеврсно прелазно раздобље, сачињено од Петровићевих песама блиских Бојићевој поетици у којима млади песник тражи свој глас, у великој се мери ослањајући на одлике свог претходника и, могло би се рећи, и тадашњег узора.

Кључне речи: Милутина Бојић, „Сејачи, Растко Петровић „Јуче и данас“, Први светски рат, поезија.

*Као њросјаци узели смо ѡорбе на леђа и ѡишли ѡешке
ѡреко залеђених ѡланина да ѡројадамо у ѡровалијама
ѡуним снеја, да умиремо на мразу, да вайимо за ѡарче-
ѡом хлеба и чашом вруће воде.*

*Јадне жене, јадна деца, јадни рањеници! Јадни мој на-
роде!*

¹ Рад је настао у оквиру научног пројекта Института за књижевност и уметност из Београда ON178008 *Српска књижевност у европском културном контексту*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Колоне избегилица се крећу блашњавим друмом за Сан Ђовани. Пути је џун лешева, а нови косиџури џосустали са физиономијом џолудивљих људи и очајно џрабе ка мору... Несахрањени лешеве џрађана и војника куже ваздух. А џде да се сахране? С муком се морају бацаџи у море...

Милутин Бојић, „Србија у повлачењу“

Велики раџи у коме је учестџивовало наше џлеме водио се џо целокујној џериџорији коју оно обухватиа, са обе сџране фронтџа, и џрешавши је својом бојном линијом, сџоџу џо сџоџу, целу. Део нашеџа раџа сачињен је из џобеда, џројасџи и ојетџи џобеда, из раџовања брзих џокреџа, и најмодернијеџ рововскоџ и ојсагноџ раџовања, из Албаније, која сама џо себи џредсџавља бесџпримеран комџлекс, из неојходноџ учешџа свеџа џиџо је џоџ моменџа живело, било којој класи или слоју да џриџада, из џрелажења свих мора и раџовања џо свим земљама. Ниџде раџи не џредсџавља џакову исџоријску, маџеријалну, џсихолошку и човечанску сложеносџи као онај који се зџио на нашем џлемену.

Растко Петровић, „Од Стендала и Толстоја до данас“

Милутин Бојић
Сејачи

К'о луталице које клетве прате,
С далеког југа, са
судбином Јова,
Ево нас к теби, наш
ледени брате!
Охоли, мада без рода и крова,
Чекамо смели своја
гробља нова.

Кроз векове смо крв
нештедно лили:
Још ангорске су
пољане румене
И кланци Карста, што
су крв нам пили
Једренске сени,

Растко Петровић
Јуче и данас

Сирене се закикотале пискаво
изван нас. Сирене.
Али не сирене грчких
архипелага
На које су капали, пали
Одисејеви пољупци
Као вечерња киша измешана
са соком од поморанџи.
Сва је митологија
умрла била заувек.
Тако отпочео нови неки
раздрузгани живот:
На аутомобилима црвеним
који су јурили кроз ноћ
И између кућа
Војника четири држала

стидом обливене,
Панонске кличу ране затрвене.

И још се редом наше кости сеју
По острвима и у воде стране,
У пустињама, где самуми веју,
И хладној степи. И,
кад сунце стане,
С лешина наших сите
беже вране.

А ватре древне, згашене и сиве,
Уздахом шаљу
посланице мукле.
Мртваце тамо остависмо живе.
И к'о Ахасфер, кога
Господ укле,
Тражимо равни до у
бескрај пукле.

И Васељена њива наша поста
За семе части које сунцу сиже.
Господе, казне зар
не беше доста?
Време је жетви, дан
косидбе стиже,
Време да плоча с
гробова се диже.

К'о луталице, које патње прате,
С чежњивог југа, са
судбином Јова,
Ево нас к теби, наш
ледени брате!
Охоли, мада без рода и крова,
Спремни смо гробља
да сејемо нова.

се усправно,
Па затрубише увертуру смрти,
разоравања и победе,
За њима запуцаше топови.
Појури аутомобил
носећи на себи четири
соколара раздражена.
Баража је гађала у небо да би
спречила улазак птицама:
Око града тако је зид од ватре,
динамита и експлозије.

Око града,
Да ли се сећаш?
Кад се сетим, моје је сећање
онда јаче од свести.
Кад се сетим да онда аероплани
улетеше светлуцајући.
Они су били тамо,
Ти дивни храбри авијатичари
Под кожним капутима.
Само смело стремити и
завртати, и нека елиса хуји,
Само слободно, нека
је мој дух са вама.
Шта мари! Сад ћемо
спустити две-три гранате
Да видимо како то изгледа
кад ноге лете, и главе;
Сад ћемо спустити нашу
душу на конопчету
Да измеримо размак између
нас, неба и земље,
Сад ћемо покушати
и да умремо.
Тамо артиљерци пуне
своје гигантске луле,
Њихове су луле
огромни топови.

1916. Тамо нека је моја снага са вама
Да испунимо целу једну
фабрику нитроглицерина.
Ко каже да пушење
шкоди младости?
Сад су нам груди експлозивне,
Кад први дим пустимо
Угледаћемо у њему
пламени пољубац,
И докле ћемо се одбацити
полазећи у рај?

Ми артиљерци смо тешки
сељани који димом
гоне комарце;
Сва ноћ била је ноћ
електричних таласа,
светлог челика и
Несавладљива кашљања,
Шлајм је био пун крви.
Сва ноћ, нека ноћ
ужасно смешна:
Тениса се играју велике војске
на размаку од 100 км.
Магдалена умаче своју босу
ногу у облаке наше фосфорне,
Као Сузана Рембрантова
каже: “Купатило још није
довољно млако!”
Онда казани захукташе јаче.
Још смрти, смрти,
браћо, и мало муње;
Разумимо се добро: нема се
страха од тако ситних ствари.
У кругу експлозива аероплани
играју игру пролећа.

Ко иде?
Ново време.
Шта носи?
Руке без прстију.
Јест, патрљице саме, али
виолину задобисмо.
Хоћемо да обновимо врло
мелодичне концерте
Талијанских анђела из
петнаестог века:
Нека је музика бескрајно
проста и игра простија још –
Успаванке кад су мало смешне.
Људи без једне ноге и
жене без пола главе
Сићи ће да пољем за
плугом пођу
У зеленкастим одећама, у
црвенкастим чакширама,
За плавкастим ралима, за
шареним воловима по
Бескрајним пољима.
Један ће нови живот почети
једним новим балетом

оштећених снага!
Лепше ће бити сада кад
заиграмо ћопави,
Но раније кад ни играти
нисмо се сећали.
Рат, то је свршено, механичка
снага ми се досадила,
Надам се да ће сад све настати
као на шареним сликама
Пољопривредних календара,
Где на једном крају окопавају
винограде а на другом крају
Котарице грожђа односе.

Ко иде?
Ново време.
Шта носи?
Руке без прстију.
Јест, патрљице саме, али
српове убаве задобисмо.
Хоћемо да обновимо време, на
ливадама, кермеса пролетњих:
За улазак добровољни прилози
у лепршавим осмесима,
Изгубљене сукње на
касама враћају се.

1921.

Први светски рат одлучујуће је утицао не само на политичку судбину нашег народа и његове државе већ је имао пресудан уплив и на развој српске књижевности, посредно и непосредно, на начин који готово да није присутан у другим културама. На психолошком плану, рат је донео искуство борбе, разарања и смрти праћено до тада незабележеним обимом и степеном општеномодног страдања: слом војске и државе након почетних успеха, изгнанство двора, владе, оружаних снага и народа 1915. годи-

не, албанска голгота и крфска патња постале су нераскидиви део колективне трауме,¹ оставивши неизбрисив утисак у души будућих стваралаца, и добрим делом усмеривши тематске оквире њиховог уметничког деловања.²

На плану културног и књижевног живота, српске власти током боравка на Крфу настојале су да обнове функционисање државе у егзилу; један од раних резултата тога настојања, оживљавање *Српских новина* (1916–1918) и заснивање њиховог културног додатка крфског *Забавника* (1917–1918), представља, показатељ се, битан тренутак у усмеравању даљих токова српске књижевности – појављивање ових гласила привукло је и повезало бројне ауторе из свих крајева нашег културног простора, оне већ на гласу и оне најмлађе, који ће образовати окосницу будуће динамике српске књижевности и носити послератне тенденције и покрете.

Осим што је довео до својеврсног стапања поколења стваралаца, рат је условио и практично тренутно „интернационализовање“ наше књижевности и уметности, школовањем у иностранству највићенијих представника, што је непосредно омогућило образовање језгра српског модернизма / авангарде и практично довело до својеврсног „квантног скока“

1 „Онај који се буде нарочито посветио изучавању душевног стања Срба у оном периоду, који обухвата њихово чувено повлачење кроз Арбанију и бављење на јадранским обалама, мораће првенствено рачунати с тим да има посла с људима у потпуној агонији. Изненадне и силне моралне муке, разочарања и опасност за егзистенцију, имали су за резултат једно стање безнадежне утучености, безизлазности, немоћи, помућености. Мањ је онесвестио“ (Васић 1990: 65).

2 „Судбина народа, исто тако, за време ратова, природно да је морала дубоко деловати на уметничку оријентацију“ (Петровић 1974: 186): односно: „Али код нас је ствар била много другачија. Рат је много више био део читавог нашег живота да бисмо доцније могли равнодушно да гледамо на његову нову појаву. Рат је многе људе понео са собом. [...] Све је код нас било тако испреплетено да се не може увек одвајати једно од другог, поезија од живота, рат од политике, стварност од уметности. Ми смо све то проживљавали и зато је све то остало у нама, нико нам га ни доцније није наметао, сами смо изабрали и поезију и политику“ (Недић 2012: 186).

српске књижевности кроз њено деловање у духу најважнијих епохалних књижевних и уметничких тенденција у оквирима проширеног културно-уметничког простора у земљи, и ван ње.

Можда најупечатљивији пример коби српског песништва у време Првог светског рата оличен је у људским и песничким судбинама Милутина Бојића и Растка Петровића – два наша истакнута књижевника чија се имена нераскидиво везују за историјско искуство 1914–1918. Учесник оба балканска и Првог светског рата, Бојић није дочекао ослобођење и крај непријатељстава; оно што је искусио, проузроковало је да у свом песничком развоју пређе убрзани пут од песника страсти до песника националног страдања и поноса. С друге стране, преживљене страхоте и патње за време повлачења преко Албаније обележиле су Растка Петровића за цели живот, условивши да ратна тематика у различитим облицима остане константа његовог стваралаштва.

Текст који следи понудиће назнаку поредбене анализе две важне песме које су умногоме особене за дело оба песника – Бојићеве песме „Сејачи“ (Бојић 1917) и Петровићеве „Јуче и данас“ (Петровић 1921). Обе написане под утисцима Великога рата, ове песме сведоче како о особеностима одређених раздобља у оквирима индивидуалних поетика Бојића и Петровића тако и о тренутку књижевног развоја у коме су написане. Између њих се, међутим, не налази поетичка провалија, већ постоји сличност у темељним песничким сликама које се користе, исказана и кроз својеврсно прелазно раздобље, сачињено од Петровићевих песама блиских Бојићевој поетици, у којима млади песник тражи свој глас, у великој се мери ослањајући на одлике свог претходника и, могло би се рећи, и тадашњег узора.

* * *

Сводећи током свечаног помена, одржаног у друштву „Југославија“ у Паризу 19. новембра 1917. године, најновији биланс наших људи од пера преми-

нулих у рату (песници Велимир Рајић и Владислав Петковић Дис, приповедачи Милутин Ускоковић и Петар Кочић, критичари Урош Петровић и Никола Антула), Миодраг Ибровац, касније један од најзначајнијих српских филолога и романиста, осврће се бираним речима на живот и дело последњег књижевника у том тужном низу, на „најлепшу наду наше књижевности“, Милутина Бојића (Ибровац 1918: 153).

Иако је пао „на прагу живота“, Ибровац сматра да је Бојић у поезији „оставио за собом дубоку бразду“, у тој мери да га уздиже до висина „националног барда“ (Исто: 153–154). Осврћући се на његову збирку *Песме бола и њоноса*, издату непосредно пред смрт 1917. године у Солуну, Ибровац истиче да је Бојић пре свега песник општег, који даје израз целом поколењу, „расејаном народу“ чија поезија захвата са најдубљих извора – нарочито из превода Библије, коју је подробно читао и познавао – и чију је раскошну старозаветну поезију пренео у своје стихове, на тај начин уневши свежу струју у нашу лирику (Исто: 156).

У том светлу, гледајући на ратне догађаје око себе са велике висине, Бојић, по Ибровчевом мишљењу, не пева све језиве појединости, низ ужаса и ругоба, сву „паклену стварност“, већ страшним искуствима даје шире и општије значење у терминима нације и отаџбине. Будући да је опеван пре род него појединачни регрут, старац, мајка, дете, оно појединачно и лично на тај се начин губи у општем; отуда су Бојићеве песме широке визије, епске фреске, које се нижу пред очима читаоца и васкрсавају негдашњу величину усред тренутне беде (Исто: 154–155).

Наводећи стихове и строфе петнаестак Бојићевих састава из *Песама бола и њоноса*, Ибровац нарочито издваја песму „Сејачи“, којој даје и највише простора у осврту, уз навод од пет строфа. Истичући конкретне околности њеног настанка – песник се обраћа „нашој северној браћи, Русима, у тренутку када су две југословенске дивизије пошле да се боре у Добруци“, и стављајући је асоцијативно у књижев-

ноисторијски контекст – као језива обухватна слика наше прошлости песма подсећа на какву визију из Дантеовог *Пакла* – Ибровац налази да је цела национална трагедија садржана у наведеним стиховима: вековна борба једне расе која пропада и васкрсава као феникс из свога праха (Исто: 155).

На крају помена, симболично полагајући са Бојићем у гроб једну велику књижевну наду, којих је, како наглашава, сваким даном све мање, Ибровац још једном истиче наведену песму, жалобно закључујући да Бојић, песник „Сејача“, неће више видети завичај чију је слику носио увек у очима (Исто: 156).

* * *

Јасно означена као најилустративнија, она по којој би требало да буде запамћен и препознат у историји српске поезије, песма „Сејачи“ Милутина Бојића по неколиким се особинама несумњиво издваја из остатка његовог дела, како из непосредног песничког контекста тако и из песништва у целини.³ Два су формална сигнала која говоре да је она, у најмању руку у оквирима збирке *Песме бола и њоноса*, посебна – једина је песма спевана у строфама од пет стихова, са женским римама у схеми *ababb*, и једина у којој се остварује прстенаста структура, захваљујући готово потпуној подударности почетне и завршне строфе.⁴ Са садржинске стране, песма

3 За Исидору Секулић „Сејачи“ спадају у „једну од најјезовитијих и најсавршенијих песама“, коју одликује „оносветски жртвени тон“, „последње помирење свога народа“ као, међутим, и гордост и охолост; светски обрачун, с људима и с Богом, речитост песникове таштине, међутим, у потпуности изостају из „Плаве гробнице“, достојне аутентичног песника и ма које светске антологије (Секулић 1935: 20–28). У потоњој рецепцији Бојић се готово без изузетка везује управо за „Плаву гробницу“, умногоме захваљујући њеној песничкој сложености, која обухвата националну обележеност, свечану реторичност и повишену емоционалност, као и интертекстуалној актуализацији кроз истоимену песму Ивана В. Лалића из збирке *Писмо*, 1992.

4 „Плава гробница“ и „Поноћни дозив“ из *Песме бола и њоноса* имају наизглед слично, али суштински другачије, решење – у

„Сејачи“ јединствена је у Бојићевом делу управо по специфичној симболици употребљених песничких слика (сејање / сејачи; жетва; косидба), које своје порекло воде из библијских стихова садржаних у *Првој посланици Светиој ајосџола Павла Коринћанима*, потом и у *Светиом Јеванђељу њо Јовану*.⁵

Темељно композиционо решење песме „Сејачи“ остварује се кроз затворену, кружну структуру, чија је значењска обележеност додатно усложњена наизглед незнатним разликама које се, у односу на почетне, показују у завршним стиховима. Прва строфа песме оцртава основне тематске елементе кроз непосредно и присно обраћање колективног песничког субјекта (Ми) адресату означеном синтагмом „наш ледени брате“. Последњим стихом почетне строфе, подижући степен страдања путника са удаљеног југа, већ обележених губитком дома и домовине, одређених Јововом судбином али и охолошћу, уводи се тема смрти као јединог исхода коме они могу да се надају. Завршна синтагма овог стиха, „гробља нова“, злокобно најављује потоње подробније развијање усуда лирског субјекта – луталица-ратника који већ вековима проливају крв по бојним пољима обележеним реалним и конкретним географским одредницама (Ангора, Карст, Једрене, Панонија). Напоредо са увођењем временске димензије садашњости, у трећој строфи, места погибије постају неодређенија и удаљенија: острва и стране воде, пустиње назначене егзотичним ветровима (самуми), и степе. Као и у претходним, и

оба случаја реч о потпуном понављању рефренске врсте а не о заокруживању поетске целине.

5 *Прва посланица Светиој Ајосџола Павла Коринћанима*: 15. О Васкрсењу Христовом и васкрсењу мртвих; 36. Безумниче, оно што ти сијеш неће оживјети ако не умре; 42. Тако и васкрсење мртвих: сије се у распаљивости, устаје у нераспаљивости; 43. Сије се у бешчашћу, устаје у слави; сије се у немоћи, устаје у сили; 44. Сије се тијело душевно, устаје тијело духовно. Постоји тијело душевно и постоји тијело духовно.

Светио јеванђеље њо Јовану: 24. Заиста, заиста вам кажем: Ако зрно пшенично паднувши на земљу не умре, оно једно остане; ако ли умре, много рода роди.

у овим крајевима иза ратника остају само трагови страдања – посејане кости, лешине, и сите вране.

У следећој строфи, остварена кроз пригушене чулне слике (угасле ватре и мукле посланице), успоставља се веза песничког субјекта са искомским полазиштем (завичајем?) у коме су остали живи мртваци. Природа те везе и потоње егзистенцијалне ситуације додатно се појашњава увођењем новог, псеудобиблијског, контекста, поређења са ликом од Бога проклетог Ахасвера у потрази за бескрајним равнима. Мотиви из ове легенде призивају и појачавају мотиве из *Књиџе о Јову*, назначене на почетку: прича о праведнику чија је чврстина вере стављена на крајња искушења придодaje се контекст средњовековне легенде о постолару-Јеврејину који Исусу није дозволио да предахне на путу на Голготу, и који је због тога осуђен на вечно лутање. У оба случаја заједничка је божја казна, код Јова безразложна (или, пак, узрокована грехом поноса / охолости), као искушење, код Ахасвера као последица одсуства самилости према Исусу.

Претпоследња строфа представља врхунац песме – ширењем перспективе, подизањем тона и значења исказа и уздизањем ка небеској сфери позорница лутања и погибије сада постаје цела Васиона, као њива за семе части које сеже ка сунцу. Лирски субјект се обраћа непосредно Богу, питањем да ли је доста казне, и упозорењем да је време за жетву и косидбу, тј. дан у коме ће се подићи плоче са гробова.⁶ Смрт ратника се тако непосредно повезује са пољо-

6 Сличан однос човек–божанство, као и егзистенцијална људска ситуација, срећу се у још (најмање) два случаја у *Песмама бола и поноса*: значењска сродност са песмама „Кроз пустињу“ односно „Без узвика“ темељи се на осуђености на судбинско лутање, које се, међутим, у ове две песме разликује у значењском нагласку: у првој, оно је исказано кроз гордо и стоичко прихватање судбине и пасивно пркошење Богу који не штеди своје поданике; у другом, пак, песма се темељи на помирености са судбином изгнанника, али и на непоколебивој вери да се додир са давно изгубљеном отаџбином чува у нутрини и налази и на најудаљенијим местима, у сећању.

привредним сликама обележеним хришћанском симболиком, везаном за нужност и смисао овоземаљске смрти телесног и пролазног зарад будућег настанка духовног и непролазног, Христово васкрсење и опште васкрсење мртвих. На тај начин, жртви палих бораца придаје се највиши есхатолошки значај, у оквирима хришћанске вере.

Након врхунца у призивању апокалипсе кроз прекорни вапај Богу, тон песме се стишава, враћајући се у оквире полазних околности – последња строфа одсликава прву, поново указујући на судбинску предодређеност колективног субјекта да се, лутајући леденим пространствима севера, опет и изнова бори и гине. Значењски обележене измене садржане у три промењена стиха – првом, другом и петом – указују, међутим, на битно измењено стање, у коме је песничко Ми, чини се, раскинуло са сваком врстом додира са прошлошћу и својом изворном ситуацијом, истовремено задржавши емоционалну блискост са метафоричким леденим братом. Војнике-луталице више не прате клетве већ патње, чиме се веза са онима који их упућују коначно губи, као што се просторно одређење раздаљине „далеког југа“ претвара у унутрашњу, психолошки означену карактеризацију, „чежњивог Југа“, сада везану (само) за субјект. Такође, пасивно ишчекивање предодређене судбине („Чекамо смели своја гробља нова“) замењено је активни(ји)м ставом и спремношћу да се делује („Спремни смо, гробља да сејемо нова“), при чему се последњим полустихом и коначно подвлачи непосредна веза са насловом песме.

* * *

Можда ња треба обасјати Расџком Петровићем једва шест њ година млађим од њеџа, који је прешао Албанију (и био, у истој Ници у којој је и он боравио извесно време, сасвим крајко), ња да се ово открије у њуној својој истини: Албанија Расџка Петровића је истиа, ња и њак сасвим друџа Албанија.

Р. Константиновић, „Милутин Бојић“

Књижевни сусрет двојице песника судбински обележених Великим ратом, првог, Милутина Бојића, који нестаје на прагу стваралачке зрелости са већ оствареним изузетно обимним и запаженим разноврсним делом, и другог, Растка Петровића, само неколико година млађег, који прави своје прве поетске кораке, одиграће се на страницама српских гласила на Крфу. Бојић у више наврата објављује поезију у *Српским новинама*; Петровић током најранијег стваралачког раздобља, од 1917. до 1918, у њиховом културном подлиску, *Забавнику*, штампа своје почетн(ичк)е књижевне радове. Међу виђеним песничким претходницима чији се одјеци уочавају у Петровићевим саставима претежно традиционалног облика и озбиљне, родољубиво-сентиментално-патетичне садржине, Бојић заузима најистакнутије место – песму „Нове звезде“, објављену у 14. броју *Забавника* јуна 1918. године, Петровић посвећује управо недавно преминулом песнику. У химничном тону певајући о смислености болова, патњи и лутања безимених палих бораца чије дело наставља да и даље сјаји кроз векове, млади песник у бојићевском духу зазива „песме старе“ и веру у себе, да би у шестој строфи употребио и мотиве косе и откоса у непосредној вези са песмама (које подсећају на подвиге оних који су пали) и са рањавањем и крвљу:

Садашњост траје док се песма вине,
Садашњост траје док крв плусне с ране,
Садашњост траје докле коса сине.

И док, под огњем сунца, откос пане.⁷

(„Нове звезде“)

Свечана песма као помен преминулом песнику, међутим, није ни прва ни једина у којој Петровић употребљава песничке слике сличне Бојићевим, исказујући како сродан или, спорадично, чак и далекосежнији став према судбини сопственог народа, тако и према божанству које такву судбину допушта.

⁷ Храм новог сјаја угаслих звезда почива на три стуба, које чине „борац, песник и господар рала“, сустичући се и сијајући са сунца свих светлости, „с душе мог сељака“.

Слике сетве, жетве и косидбе присутне су код Петровића од најранијих остварења; оне су, међутим, од почетка дате са унеколико различитим значењским нагласком него код Бојића, почивајући на паралели између тренутака из земљорадничких циклуса и критичних тренутака људског живота, утемељених на аграрним религијама односно на фолклорном хронотопу. Песма „Земљи“ (Петровић 1917: 131) тако развија мотиве опште и потпуне народне погибије изражене кроз земљорадничке слике, у овом случају без примеса икакве наде у васкрсење.

Поврх њива у бесу све јачем.
Где лешеве труле без гроба и славе,
Заораше болом, засејаше плачем
А пожњеше срца и поносне главе.⁸

И несташе људи. Утрће се племе
Народа мог, авај! биће гробна тама;
Опустиће свуда, а вечно к'о време
Живеће још туга, сред пустоши, сама.

(„Земљи“)

Обраћајући се земљи са неостварљивом жељом да јој извиди ране, Петровићево лирско Ја, обележено крајњим песимизмом, без бојићевске гордости, охолости или предузимљивости, на крају ћутке сања заувек упокојене борце, прекривене жутиим покровима опалог лишћа.

Ране Петровићеве песме, одударајући како од херојске етике тако и од борбеног стоицизма песничког претходника, одликују се наглашеним безнађем и тамним тоновима; тако у стиховима „У часовима сумње“ (Исто) Петровић пева о „свуд расутим“ гробовима часно палих за отаџбину, као и о „мртвој младости“ чија се изгубљена пролећа, кључала крви

8 И у потоњим Петровићевим стиховима са сродним мотивима, као у песми „Последњи час“, приметна је тежња да се уско хришћанска симболика обогати конкретним сликама из земљорадничког живота: „Али ко житом он и крвљу сеје / И као косом он и смрћу жање; / Треба ли само да одбрани стреје; / Ко младо звере тад се бори јање... // И када сунце испе се високо, / Над црном њивом где гранате ору, / И пушке сеју зрнима дубоко, / Што место класја носе крста гору“ (Петровић 1918в: 287–288).

безумна снага ни на који начин не могу надокнадити нити емоционално прихватити / оправдати. Завршетак песме, ликоване смрти над лешевима колективног субјекта који је одређен као јасна „ослабела садашњост и жртва“, часно помрлих након што су испили „отроване чаше / Живота“, употпуности усмерава песму ка потврђивању коначног тријумфа смрти.⁹

Почев од песме посвећене Божићу, међутим, испеване достојанственим и одлучним тоном, Петровић у своје стихове уводи црту гордости, настављајући да развија визију блиску гледањима песника *Песама бола и њоноса*. У стиховима „Елои! Елои! Лама савахтани?“ (Петровић 1918б: 314) песнички субјект подсећа бога на заборављени мученички народ, истовремено га прекоревајући због неспремности да му покаже милост током овоземаљског живота.

И ми смо опет распети, о, Боже,
Векови нашег трпљења су дуги;
Ил' зар праведник искупити може
Мучењем, оно што згрешише други?

О, правде, Боже, и милости твоје,
Та ваљда своје платисмо животе?!
Ми верујемо васкрсење, које
Носи смрт правде, ал' види сироте

Беднике наше, па док су још живи,
Награде дај им, и мучења плоде.
Ми не тражимо да нам се свет диви;
Жедни смо само дома и слободе:
„Елои! Елои! Лама савахтани?“

9 Овакав став показује блискост тона са последњом Божићевом песмом, написаном непосредно пред смрт: „Као мртво тело без воље и снаге / Не осећам ништа и не чујем више / Изнад мене звоне црне капи кише / И страшан бол бола за тренутке драге. // Досада са целом хармонијом туге / Као тихи отров мучи ме, сагара / Умрла је вера и самосвест стара / А челом је брига избраздала пруге. // Све у мени плаче, све у мени цвили / Од самог себе стидим се јер нема / У мом срцу снаге. И смрт се припрема / Тамо где су некад звуци песме били. // Ни да се насмејем ја не умем више / И рођене речи муче ме и гризу. / Вај, пролеће моје, смрт је, смрт је близу. / Око мене тамјан и смирна мирише“ (Ковијанић 1969: 87).

Петровићева песма „Јуче и данас“, објављена у *Српском књижевном гласнику* 1921. године, настаје након песниковог упознавања са савременим тежњама европске авангарде, које у доброј мери почивају и на ратним искуствима.¹⁰ „Јуче и данас“ је, тако, испевана слободним стихом; уместо на класичне строфе, подељена је на три дела неједнаке дужине, од којих су други и трећи обликовани на сличан начин, са четири истоветна почетна стиха и варирањем осталих.

Аутор од самог почетка релативизује / проблематизује практично све видове свог састава, играма речи спајајући удаљене временске и значењске области и непрестано мењајући позицију и улогу лирског субјекта. Колективни песнички глас, назначен искључиво предлогом и генитивом множине („изван нас“), на почетку песме, полисемијом речи „сирена“ и персонификацијом описа, уводи у смисаоно поље традицију грчког мита везану за лик Одисеја, само да би одмах одустао од њега прогласивши потпуну смрт митологије. Нова, ратна временска раван, уведена значењем „сирене“ као уређаја који ствара гла-

10 Поред темељног утицаја Првог светског рата на формирање прве генерације српских авангардиста и њену групну динамику, глобални сукоб битно је утицао и на естетске идеје у манифестима и на особине конкретних дела, и у погледу форме и у погледу садржаја, на тај начин одређујући даљи развој српске (југословенске) књижевности. Тако се у програмском тексту Милоша Црњанског „Објашњење *Сумашре*“, 1920) коришћење слободних стиха у поезији српске авангарде правда новим, „хипермодерним“ садржајима, које су масе људи стекле на ратишту, међу мртвима и под отровним гасовима; животну радост изгубљену том приликом није обновио ни повратак кући, међу породице. Они су осетили много шта што се назива „болесним“ у поезији. „Ми изражавамо све, што они крију, што их мучи, али неизбежно стиже“ (Црњански 1920: 267). Уз формално начело – слободан стих, и садржина поезије везује се за потпуни раскид са прошлошћу, изазван ратом, и ново поколење које красе „нове мисли, нови закони, нови морали. Може се бити против нас, али против наших садржаја и интенција узалудно. Свет никако да чује ужасну олују над нашим главама, док се доле тресе, не политички однос, не књижевне догме, него живот. То су мртви, који пружају руке. Треба их наплатити“ (Исто: 266).

сан звук за узбуну, почивa на сликама ноћних борбених дејстава у градској средини; ова се сценографија одмах усложњава прожимањем са библијском симболиком, кроз мотив (анахронизованих) јахача апокалипсе – четири војника који јуре модерним превозним средствима, црвеним аутомобилима, трубећи „увертиру смрти, разоравања и победе“.

Временски оквир се још једном мења – увођењем средњовековне перспективе, када се четири војника (пре)означавају као соколари, који топовским баражом, зидом „ватре, динамита и експлозије“ бране улазак птицама над град;¹¹ неколико стихова касније, „птице“ ипак улећу – у облику аероплана.

У структури песме појављује се више гласова, кроз дијалогски увод и наизменичне исказе издвојеног лирског субјекта, с једне стране, односно авијатичара и артиљераца, са друге. Пилоти испуштају гранате са мотивацијом која је, пре него за безлично испуњење циљева бомбардовања, везана за радозналост,¹² односно готово дечјом психом описано је рашчлањивање и распадање тела: „како то изгледа кад ноге лете, и главе“.

Петровић и надаље непрестано мења регистре у песми метафоричним изменама значења: пореди артиљерце са пушачима који пуне „гигантске луле“, потом и са сељацима који димом терају комарце, да би артиљеријски двобоји на даљину призвали слику тениске игре а фосфорни облаци експлозија асоцијацију на парну купку у коју Магдалена, са

11 Као посебно занимање у средњем веку, соколари су неговали и припремали за лов соколове великаша, што им је доносило и одређени друштвени положај и углед, као соколари тимарници, члановима соколарског старешинства, или пак изузећем од харача, као у крајевима под турском управом; на тим дужностима појављивали су се и монаси и насељеници неких српских манастира (Ханџић 1960: 114–115).

12 Слична врста искреног одушевљења, и радозналости, среће се у успоменама немачког сликара Ота Дикса: „Морао сам да искусим како неко поред мене нагло пада и мртав је и метак га је погодио по средини. Морао сам да то доживим прилично непосредно“ (Dix 1963).

облака, попут Рембрантове Сузанае, опрезно умаче своју босу ногу. Значење се поново помера упућивањем на (алхемијске / демонске) казане у којима се неживо претвара у живо, да би се први део песме завршио сликом аеропланâ који у кругу експлозива „играју игру пролећа“.

Последња синтагма прве стофе најављује прелазак на нови временски план, у другом одељку песме – на савремено, послератно раздобље, обogaћено излетима у историјско односно у циклично време. Он почиње четворостихом у стилу војне размене одзива и лозинке на стражи, обележеног снажним гротескним спојем слике осакаћених шака и виолине, гудачког музичког инструмента који захтева префињену технику руку и прстију. Датом сликом уводи се концепт обнове, повезан с италијанском музиком и плесом петнаестог века (са могућом – далеком – асоцијацијом на концерте кастрата, који су се означавали као „анђели“, „анђеоски гласови“, надовезујући се тако на повратни мотив сакаћења).

Унакажени људи чијом би игром / балетом „оштећених снага“ на бесконачним пољима требало да отпочне „нови живот“, наглашено су живих боја, налик на платна авангардних уметника. Управо та слика представља и ослобађање од непосредног искуства рата, оличеног у механичкој снази коју један од лирских гласова одбацује као досадну, и која је замењена шареним приказом обрађивања винограда и браћа грожђа, проистеклим не из природе већ из пољопривредних календара – још једне области стварности која се уводи у песму.

Трећа строфа грађена је на паралелизму са другом (од које је, међутим, знатно краћа), са подударна четири почетна стиха и варирањем осталих; тако је мотив обнове сада усмерен на обнављање кермеса, пролетњих црквених светковина праћених вашарима, односно пучких забава у добротворне сврхе, које су се обично одржавале у природи. Посредно и пригушено дата слика сексуалности („За улазак добровољни прилози у лепршавим осмесима, / Из-

губљене сукње на касама враћају се“), спаја емоционално топлу слику садашњице са оптимистичком надом у будућност, јасно одређујући на ком темељу почива вера у (на)родну обнову и препород.

* * *

У албанску кашастирофу, 1916, на љушу ка Јонском мору, и ка Крфу, и острву Вигу, ка Солуну и Француској, српски ђесник ушао је као Милушин Бојић а из ње изишао као Растко Петровић.

Р. Константиновић, „Милутин Бојић“

Збирка *Песме бола и њоноса*, и песма „Сејачи“ у оквиру ње, показују кроз колики је преображај Бојић прошао од „песника фаунске страсти“ збирке *Песме* из 1914, чији су стихови доживљени као „једна велика химна плотском животу и анималној животној радости“ (Скерлић 1914: 715) до песника који је сада означен као „бард национални, певач и кујунција највећих наших времена“ (Секулић 1935: 25). „Јуче и данас“ Растка Петровића, пак, сведочи у ком је степену искуство европске авангарде утицало на развој песништва и поетике младог песника, и удаљило га од почетних премиса раних песама са бојићевским формама, сликама и тематиком.

Обе наведене песме, почивајући на мотивима препорода обележеним сликама пољопривредног порекла – Бојићева сетве / косидбе / жетве, Петровићева орања конкретизована кроз рала и волове, односно (виноградарске) српове, и призоре окопавања винограда и одношења грожђа – темеље се на различитим културним слојевима и мисаоним системима. Виша стварност код Бојића јесте јудео-хришћанска, и њен је врхунац опште васкрсење у оквирима монотеистичке вере; у стиховима „Сејача“, у којима преовлађује „оносветски жртвени тон“, историјско време-простор прожима се са старозаветним, ареалне географске одреднице доводе се у везу са библијским и назовибблијским садржајем.

При томе је Бојићев глас апокалиптичан, доследно исказан кроз колективно Ми, патетичан али и горд; иако има пророчки призив, у том се гласу, поготово у датој песми, јасно разабера црта (ничеанског / прометејског?) богобораштва: колективни субјект је, услед неког истинског (охолост) или умишљеног греха, кажњен да лута далеким пределима, да се без престанка бори и гине.

Док се глас лирског субјекта у песми „Сејачи“ диже ка небесима у упитно-прекорном крешенду, зазивајући крај казне / патњи и судњи дан, васкрсење мртвих у нераспадљивости, слави и сили и духовном телу, у „Луче и данас“ такви тонови изостају у потпуности. Петровићева песма, формално подељена између ратне прошлости и митопоетске садашњости, обликована је с искуством (победничког) окончања ратних ужаса, у најбољем духу авангарде. Атмосфера хаоса и заумног, и безмало лакотисленог, постиже се мешањем временских равни, области стварности и тачака гледишта / певања, различитим гласовима који се сплићу у дијалог или опстају независно, непрестано мењајући и проблематизујући како статус исказаног тако и статус исказивача.

Уколико је стварност Бојићевих „Сејача“ сумрачна (пред)апокалиптична пустиња пригушених боја и звукова, у којој је природа на самрти или мртва, Петровић даје разнобојну пуноћу природних циклуса, утемељену у народно-паганској мисли; његов је препород заснован на најдубљим уверењима аграрних религија, између осталог и упућивању на елементе мистичко-екстатичких култова, попут дионизијског, у коме се растргнути бог непрестано подмлађује и препорађа. Док је у Бојићевој песми утицај комичног потпуно изостао, у Петровићевим стиховима смех је присутан напоредо са ужасом („Сва ноћ, нека ноћ ужасно смешна“) или са гротеском („Успаванке кад су мало смешне. / Људи без једне ноге и жене без пола главе / Сићи ће да пољем за плугом пођу“), оличавајући не само темељну особину фолклорног

хронотопа већ и једну од битних авангардних идеја, исказану пре свега у експресионистичким и футуристичким идејама о радости и смеху, посебно оним о односу смеха и смрти.¹³ Такође, ако телесност и сексуалност, особине које нису стране Бојићевим песмама из ранијих раздобља, изостају у његовој сведеној визији у „Сејачима“, оне су код Петровића темељ живота и будућег колективног препорода.

„Обасјавање“ Милутина Бојића Растком Петровићем заиста показује пуну истину – да је Албанија Растка Петровића иста, па ипак сасвим друга у односу на Бојићеву Албанију. Код оба наша велика песника јавила се беспоговорна потреба да се небројени мртви оправдају неким вишим смислом, односно да се ублажи ужас искуства рата једноставно прејаког за појединачну душу; код првог се она песнички остварила уз помоћ хришћанске есхатологије, код другог кроз идеју о препороду заснованом на паганским култовима односно народним земљорадничким схватањима. Уколико је у искуство Великог рата српски песник ушао као Милутин Бојић а из њега изишао као Растко Петровић, он је, незаобилазно, са собом понео и Бојићеве песничке претпоставке. Бојићев(ски) ратник и песник, бранилац земље и сејач сопственом крвљу и костима, код Петровића је тако постао и (авангардни) господар рала, њен обрађивач, оплодитељ и препородитељ, чиме се показало до каквих су све даљина и висина, захваљујући стваралачком полету послератног раздобља, довеле претпоставке Бојићеве поезије.

13 Нпр. код футуристе Алда Палацескија, у манифесту „Против бола“: „Загледајте се у лице смрти и она ће вас насмејати за цео живот. Тврдим да најмоћнији извори људске радости леже у човеку који плаче и у човеку који умире. [...] О! баханалије нових погребана! повратак са гробља: нови карневали! Призори болница, позориште нових генерација“ (Palazzeschi 1913: 258–259).

Литература

- Бојић 1917: Милутин Бојић, *Песме бола и поноса*, Солун: Штампарија Аквароне, 26–27.
- Васић 1990: Драгиша Васић, *Карактер и менталитет једној поколења*, Изабрана дела, књ. 3, Београд: Просвета.
- Ибровац 1918: Миодраг Ибровац, „Песник бола и поноса“, *Забавник*, бр. 9, год. 2, 15. 1. 1918, 153–156.
- Ковијанић 1969: Гаврило Ковијанић, *Живот и књижевни рад Милутина Бојића*, Београд: Научна књига.
- Константиновић 1983: Радомир Константиновић, „Милутин Бојић“, у: *Биће и Језик*, 1, Београд – Нови Сад: Просвета – Матица српска, 225–346.
- Недић 2012: Марко Недић, „Разговори са Душаном Матићем“, *Књижевна историја*, XLIV, 146, 173–221.
- Петровић 1917: Растко Петровић, „У часовима сумње“, „Земљи“, *Забавник*, бр. 8, год. 2, 15. 12. 1917, 131.
- Петровић 1918а: Растко Петровић, „Нове звезде“, *Забавник*, бр. 14, год. 2, 15. 6. 1918, 258–259.
- Петровић 1918б: Растко Петровић, „Елои! Елои! Лама савахтани?“, *Забавник*, бр. 16, год. 2, 15. 8. 1918, 314.
- Петровић 1918в: Растко Петровић, „Последњи час“, *Забавник*, бр. 15, год. 2, 15. 7. 1918, 287–288.
- Петровић 1921: Растко Петровић, „Јуче и данас“, *Српски књижевни гласник*, књ. IV/1, 1. IX 1921, 52–54.
- Петровић 1974: Растко Петровић, *Есеји и чланци*, Дела, књ. 6, Београд: Нолит, 186; 201–202.
- Секулић 1935: Исидора Секулић, „Белешка о М. Бојићу“, *Српски књижевни гласник*, 1935, XVI, књ. 44, 20–28.
- Скерлић 1914: Јован Скерлић, „М. Бојић, Песме“, *Српски књижевни гласник*, 1914. књ. XXXII, бр. 9, 714–716.
- Handžić 1960: Adem Handžić, „Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. IV, Tuzla: Muzej Istočne Bosne, 95–122.

- Црњански 1920: Милош Црњански, „Објашњење 'Суматре'“, *Српски књижевни гласник*, I, књ. 4, октобар 1920, 265–270.
- Dix 1963: Otto Dix, interviewed by Maria Wetzel, “In 1963 Otto Dix explained why he had joined the German Army on the outbreak of the First World War in 1914”, <http://spartacus-educational.com/ARTdix.htm>, приступљено 1. 9. 2017.
- Palazzeschi 1913: Aldo Palazzeschi, “Il controdolore” (29.12.1913) http://www.classicalitaliani.it/futurismo/manifesti/palazzeschi_controdolore.htm, приступљено 1. 9. 2017.

Bojan Jović

FIGHTER, POET, AND MASTER OF THE PLOUGH
– ON “SEEDERS” OF MILUTIN BOJIĆ AND
“YESTERDAY AND TODAY” OF RASTKO PETROVIĆ

Summary

The text offers an analysis of two poems specific for the work of Milutin Bojić and Rastko Petrović – Bojić’s “Seeders” („Sejači“) and Petrović’s “Yesterday and Today” („Juče i danas“). Written under the impressions of the Great War, these poems testify to the similarities and differences of specific periods within the individual poetics of Bojić and Petrović, as well as to the moment of literary development in which they were written. There is a kind of transitional period between Petrović’s poems close to the Bojić’s poetics in which a young poet searches for his voice, relying substantially on the characteristics of his predecessor, and, at the time, even his model.